

לשכת רב הקמפוס

אוניברסיטת בר-אילן

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת וישלח, תשע"ב
מספר 944מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

בני יעקב במעשה שכם

מאיר גרוזמן

האירועים שארעו בשכם מעוררים חוסר נוחות ומחככים את עצבי המצפון: האמנם מסוגלים "שבטי י-ה" למעשה מרמה ולעכירת יעקב ברמה כה בלתי מוסרית? ברם, עיון בפשוטו של מקרא והרצון לקרוא בין השורות - כדרכה של הבנת המקרא - עשויים להוביל למסקנות אחרות.

לפני סיפור מעשה שכם מופיעים שלשה פסוקים כהקדמה להמשך (לג:יח):

וַיבֹּא יַעֲקֹב שָׁלֵם עִיר שָׁכֶם אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ כְּנָעַן בְּבֵאוֹ מִפְּדֵן אַרְם וַיַּחַן אֶת-פְּנֵי הָעִיר. וַיִּקֶן אֶת-חֶלְקֵת הַשָּׂדֶה אֲשֶׁר נָטָה-שָׁם אֶהְלוּ מִיַּד בְּנֵי-חַמּוֹר אֲבִי שָׁכֶם בְּמֵאָה קֶשֶׁטָה. וַיִּצְבֹּב-שָׁם מִזְבֵּחַ וַיִּקְרָא-לוֹ א-ל אֶל-לְהִי יִשְׂרָאֵל.

התנחלות יעקב מול העיר שכם אינה מקרית. על אף שהיו לו אפשרויות אחרות הוא בחר דווקא באתר גאוגרפי זה, אולי משום שרצה ללכת בעקבות סבו אברהם. זה, כידוע, התפלל על סדום שלא תמחק, ולאחר מכן הלך לגרר כדי למנוע ממנה גורל דומה. אברהם, שהיה מגייר אנשים עד שבא ארצה, המשיך בהפצת האמונה בא-ל אחד גם בארץ. יצחק עשה זאת אצל אבימלך בחפירת הבארות, ויעקב המשיך אף הוא בדרך אבותיו. הוא ידע כי עליו ליישב את הארץ ולהשליט בה את אמונת אבותיו. לאן הולכים להתיישב? ליד העיר שתרכותה שלילית. הוא לא התיישב בתוך העיר, בשל החשש מהשפעתה השלילית על משפחתו, אך: "וַיַּחַן אֶת-פְּנֵי הָעִיר" - מולה!

הצבת המזבח לצורך פולחן דתי וקריאת שמו "א-ל א-ל-לְהִי יִשְׂרָאֵל" (ראו ראב"ע ורשב"ם) מהווים צעד הפגנתי וראוותני מול העיר ותרבותה, והכרזה על טיב האמונה של המשפחה החדשה שבאה להתיישב כאן.

בל נשכח שמשפחת יעקב מנתה באותה עת שמונה עשר איש. זוהי קבוצת היסוד הראשונה של עם ישראל, וככל שהיא תעוצב על דרך אמונתו של אברהם, כך היא תשפיע על תרבות הסביבה ועל הדורות הבאים. לפיכך חייבים היו בני המשפחה להסתגר בשכונה משלהם.

והנה אסון! שכם בן חמור, בנו של נשיא הארץ והנסיך הנכבד מאור "מִכַּל בֵּית אָבִיו", מבצע בדינה שלוש פעולות אלימות ונפשעות (לד:ב): "וַיִּקַּח אֶתָּה (חטיפה) וַיִּשְׁכַּב אִתָּה (אונס) וַיַּעֲנֶה (מעשה סדום). וכאשר הוא מספר על כך לאביו, מושל העיר, אין הלה גוער בו, מייסר אותו או מעמיד אותו על חומרת מעשיו. נהפוך הוא: הוא משתף עמו פעולה ויוצא לבקש ממשפחת יעקב את דינה כאישה לבנו.

* הרב ד"ר מאיר גרוזמן מרצה בכיר במחלקה לתלמוד באוניברסיטה. עוסק בחקר הטקסטים התלמודיים, חקר התפילה וחקר מועדי ישראל, ופרסם עד עתה תשעה ספרים בתחומים אלה.

כאן יש לתת את הדעת לעובדה שכל אותה עת מוחזקת דינה כבת ערוכה בבית שכם, ואין אביו מורה לו על שחרורה.

ליעקב נודע "כִּי טָמְא אֶת-דִּינָה בְּתוֹ". איך נודע לו? הפסוק אומר "שָׁמַע" (ה), ממי? עליך לומר שהאנס עצמו פרסם את הדבר. אפשר כי בן סורר זה התפאר בפני חבריו על מעלליו כדי שיוקירוהו וינשאוהו. הרי לנו דוגמה לתרבותם של בני שכם; מה דמותה ומה טיבה.

יעקב החריש עד בוא בניו מן השדה. אף הם, כמוהו, שמעו על המעשה עוד בהיותם בשדה (ז). איך? כנראה כפי ששמע יעקב.

סוף סוף מתיישרים לדון בבקשת חמור. הוא מבקש את דינה לבנו וחושף את כדאיות העסקה (לד: ט-י):

וְהִתְחַתְּנוּ אִתָּנוּ בְּנֵיכֶם תְּהַנּוּ-לָנוּ וְאֶת-בְּנֵינֵנוּ תִקְחוּ לָכֶם. וְאִתָּנוּ תֵּשְׁבוּ וְהֶאֱרַךְ תִּהְיֶה לְפָנֵיכֶם שְׁבוּ וסְתָרוּהָ וְהֶאֱחִזּוּ בָּהּ.

נבון האיש ושפתו חלקה. הוא מוסר את סמכות הקשרים ההדדיים בידי יעקב ובניו: 'אתם תתנו לנו את בנותיכם ואתם תקחו לכם, כראות עיניכם, את בנותינו'. והבן מחרה מחזיק אחרי אביו: "הֲרָפוּ עָלַי מְאֹד מִהָר וּמִתֵּן וְאֶתְּנָה פֶּאֶשֶׁר תֹּאמְרוּ אֵלַי" (יב). מפתה מאד. שתי ההצעות נשמעות טוב - האפשרות העתידית להתפתח ולהתערות בסביבה והמזומנים שיזרמו לקופת המשפחה.

עתה, על יעקב ובניו להשיב על ההצעות הקסומות לכאורה. אך הכתוב מפתיע: אין הם משיבים מיד על ההצעה, ובמקום זאת הם מקיימים שיחה על נושא אחר: "וַיַּעֲנוּ בְנֵי-יַעֲקֹב... וַיִּדְבְּרוּ אֲשֶׁר טָמְא אֶת דִּינָה אַחֲתָם" (יג). לפנינו כותרת קצרה המתמצתת את הנושא, אך לא את התוכן. בעזרת הדמיון ניתן לשער ולהבין מה נאמר באותה שיחה: בני יעקב הוכיחו את בני שיחם על התנהגותם הבלתי מוסרית והנפשעת; הם הבהירו להם כי משפחת בני ישראל מבוססת על ערכים של טוהר, יושר ומוסר, ובין השאר הביעו את דעתם: "לֹא נוּכַל לַעֲשׂוֹת הַדָּבָר הַזֶּה" (יד). סביר להניח כי קדמה לתשובה זו התייעצות פנימית בין יעקב ובניו, כמובן ללא נוכחות שכם ואביו. בהתייעצות זו, אם היא אכן הייתה, הושמעו שלש הצעות:

א. הצעה ניצית - להיכנס לעיר ולהוציא את דינה בכוח ממקום שביה, גם אם תידרש לכך לחימה.
ב. הצעה יונית - להסכים להצעות שכם וחמור; למסור את דינה לאנס ולפתח שיתוף פעולה פורה כהצעת ה"מחותן".

ג. הצעת פשרה - לבקש מכל אנשי שכם להתגייר. הצעה זו קיבלה, ככל הנראה, את רוב הקולות והיא זו שהוצעה לשני האורחים. יש להניח כי בדיון נומקה הצעה זו כך: 'הן התיישבנו במקום הזה, ודווקא במקום הזה, כדי להשפיע על תרבותם של אנשי שכם ועל אורחות חייהם. רצוננו להציג בפניהם את האמונה בא-ל אחד ולסלק מעמם את התרבות האלילית. כדאי, אפוא, לנצל מעמד זה ולבקש מהם להתגייר ולהיות כמונו, הן בתחום האמונה הן בתחום המוסר והמשפט. הזדמנות טובה זימן לנו אלוקי ישראל. בל נחמיץ אותה. בהתיישבנו כאן ידענו כי מצפה לנו עבודה תרבותית ענפה, יגעה ומתמשכת, אך הנה לפנינו קפיצת דרך. על נקלה עשויים אנו להשיג את מטרתנו'.

בהנחה שדיון מסוג זה אכן התקיים, כי אז ברור שאין כל מרמה בדרישתם מאנשי שכם להימול, אלא חכמה (כדעת אונקלוס), ולא הייתה מצד האחים כל כוונה להוליך שולל את שכם וחמור ואת אנשי העיר, ולנצל את היותם חלשים כדי להשמידם.

אנשי שכם קיבלו את הצעת האחים וכולם נימולו. אך הבה נאזין לדברי הנשיא חמור לתושבים שנאספו לשער העיר לאסיפה כללית: "אֶת-בְּנֵינֵנוּ נִקַּח-לָנוּ לְנָשִׁים וְאֶת-בְּנֵינֵנוּ נִתַּן לָהֶם... מִקְנֵיהֶם וְקַנְיָנָם וְכָל-בְּהֵמָתָם הֵלֹא לָנוּ הֵם אֲךְ נִאֲוָתָה לָהֶם וַיֵּשְׁבוּ אִתָּנוּ" (כא-כג).

בנאום זה חשף הנשיא את מזימתו. הוא שינה מן ההסכם ואמר: 'אנחנו ניקח לנו את בנותיהם לנשים, ואנחנו ניתן להם את בנותינו'. עוד הוסיף ואמר: 'כל רכושם מקניהם וקניינם - הכול שלנו'. מילות השכנוע להסכים לתנאי המילה כלולות יפה במשפט האחרון: 'כל רכושם' 'הֵלֹא לָנוּ הֵם'. הם ראו והבינו שהשכנים החדשים בעלי רכוש רב, וכדי שהם, אנשי שכם, יוכלו להשתלט עליו, עליהם לחבור לאורחים. וכמו שבכל מועדון סגור ישנן דרישות קבלה, אף כאן יש דרישה - להסיר ערלה. הנשיא לא הבהיר לתושביו שמדובר כאן במפנה דתי ותרבותי. הוא לא הבהיר שהמילה היא רק נקודת פתיחה ואחריה יחולו שינויים בתחום האמונה, המשפט והמוסר. הובהר רק שיש רכוש ועליהם להשתלט עליו ולהעבירו לחזקתם.

מאחר שהנאום היה בפני קהל ועדה, יש להניח שאף בני יעקב שמעו אותו והבינו את משמעותו ואת טיבם של ה"מחותנים" החדשים. כנראה ששוב הייתה התייעצות בתוך המשפחה באשר להמשך ביצוע ההסכם, ואף הפעם הועלו שלוש הצעות:

א. הצעה יונית - להסכים להצעת הנשיא ובנו. ובאשר לנאום - נאמר כי אין הוא רציני ונישא רק לצורך פנימי, תעמולתי, בעוד הנשיא ובנו רציניים בכוונותיהם כפי שהוצגו במפגש הנ"ל. אך אט אט הבינו כולם, שאין להסכים להצעה שיש בה הפרת הסכם בוטה כזו.

ב. הצעה ניצית - ליטול את החרב, לפשוט על ארמון הנשיא ולשחרר את דינה משביה, גם אם יגרום הדבר למלחמה ולקרבות. הוכח, כך אמרו, שבני "בריתנו" אינם רציניים וכל דבריהם והבטחותיהם מתאדים לנוכח נוכלותם וצביעותם.

ג. הצעת פשרה - לא לעשות מאומה. לחכות עד שיעברו ימי המילה ונראה לאן נושבת הרוח ומה יגידו הימים הבאים. כנראה הורדה גם הצעה זו מן השולחן, בשל רפיסותה.

בלית ברירה נותרה כאפשרית רק ההצעה הניצית. כאן נטלו שמעון ולוי את חרבם ויצאו לבצע את המעשה. בשל רצונם להצליח במשימתם ההתקפית ולמזער את הקרבות מצד בני יעקב, המתונו עד ליום השלישי למילה, בעת שכולם חלשים ונטולי כוח התנגדות. אם אמנם הייתה כאן מרמה היא מצטמצמת אך ורק לקטע של ההמתנה ליום השלישי, אך שיקולים צבאיים עמדו נגד עיניהם, ועל כך אין לגנותם.

האחים שיתפו פעולה עם הניצים בביזת העיר ובלקיחת השלל. הריגת תושבי העיר וצדקת הפעולה רמוזה במילים: "אֲשֶׁר טָמְאוּ אַחֲזָתָם". דהיינו, כל תושבי העיר אשמים בעוון כה גס ובוטה (ראו ספורנו).

דעת יעקב בכל הדיונים הללו אינה ידועה. אך אפשר שלבסוף הסכים אף הוא עם המעשה, שכן בדבריו יש חשש אך ורק מפני "וְנִאָּסְפוּ עָלַי וְהַפּוֹנִי וְנִשְׁמְדָתִי אֲנִי וּבֵיתִי" (ל). ומה בדבר חוסר המוסר, כביכול, של מעשה האחים - אין נשמעת כל מילה. גם העובדה שהמקרא מסיים את הסיפור בתשובת האחים: "הַכְּזוּנָה יַעֲשֶׂה אֶת-אַחֲזָתָנוּ", ואין לטענה זו כל מענה מפיו של יעקב, משמעותה כנראה שיעקב הסכים בהסכמה של שתיקה.

ואם תשאל: הן יעקב הביע את דעתו המתנגדת בצוואתו, באמרו "שְׁמַעוֹן וְלוֹי אַחִים פְּלִי חֲמָס מְכַרְתִּיהֶם" (מט: ה-ו), נשיבך שפרשנים רבים סבורים כי תוכחה זו מוסבת ליחס שני אחים אלה ליוסף. "הִקְרָגוּ אִישׁ" "עֲקְרוּ-שׁוֹר" הנם כינויים ושמות תואר שמתאימים ליוסף ולא לאנשי שכם, ואין כאן המקום להאריך.¹

¹ על פרשת דינה ראו גם את המאמרים בדף שבועי מס' 214 ; 526 ; 889.